

ГЕНЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРСОНАЖІВ (ЗА РОМАНАМИ М.ШОЛОХОВА І М.СТЕЛЬМАХА)

У системі поетики художніх творів особистість звичайної людини завжди зосереджувала у собі національні і загальнолюдські проблеми, ідеали, прагнення. Як зазначав К. Юнг, "...душа народу є тільки дещо складнішою структурою, аніж душа індивіда" [9, с. 12]. Отже, закономірним є той факт, що проблемі поетики характеротворення у сучасному літературознавстві присвячено значну кількість наукових праць. Увагу привертає аналіз особливостей психологічного портрету в дії, специфіки мислення героїв, ролі типових обставин на формування народного світогляду.

Спираючись на дослідження О. Білецького, Б.Буряка, Г. Вєрвеса, Н. Воробйової П. Гнатенка, Д.Дюришина, М. Жулинського, З. Османової, Д.Чижевського та ін. видатних дослідників, ми визначили проблематику відтворення національної специфіки у художніх творах, виходячи з аспектів ментальності народу, що проявляється в «...усталеній і водночас динамічній сукупності настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо» [3, с. 438]. У нашій роботі зосереджено увагу на такому важливому аспекті втілення національної ідеї у романах М. Шолохова і М.Стельмаха як генетична характеристика персонажів.

Обґрунтовуючи доцільність застосування цього поняття, бажано зупинитися на його визначенні ще Д. Благим у літературній енциклопедії за редакцією Бродського, Лаврецького (1925): «Особливий прийом попередньої характеристики є простеженням автором послідовного розвитку характеру персонажа, що має місце за порогом дії даного твору... Такий прийом може бути названий генетичною характеристикою» [4]. М.Соколов у книзі «Усне і письмове слово учнів» (1927) [5] також зупинявся на прийомах літературного

та соціологічного аналізу художніх творів при роботі з портретами і характеристиками, зокрема, на розумінні «генетичної характеристики» (у зв'язку з умовами та історією життя, «долею» персонажів). Науковець вважав, що робота з характеристикою повинна будуватися на вмінні спостерігати чи уявляти особливе, оригінальне в персонажі, що стосується саме його особистості, тобто особливостей психічного складу [5].

Вивчення «генетичної характеристики» в літературі сьогодні взаємопов'язане, на наш погляд, з розумінням витоків національної психології в інших дисциплінах (етнографічний, психологічний, культурно-історичний підхід). На відміну від етнографічно-побутового аналізу, що розчленовується на ряд умовно самостійних елементів (географія, історія, побут, традиційно-побутова культура), соціо-психологічний принцип розгляду художніх творів є неподільним комплексом двох взаємопов'язаних аспектів. Одним з них є етнопсихологічна обробка сюжету, що розуміється нами як певне пристосування його до особливостей національної психології (національного характеру як психоповедінкового архетипу).

А отже, привертають увагу засоби зосередженості М. Шолоховим і М.Стельмахом на розвиткові народного світогляду. Найважливішими джерелами втілення національної специфіки у романах митців є родинно-побутові (сімейні традиції), естетичні (культурні традиції нації), філософські (життєвий досвід народу, моральні та етичні) домінанти.

У розкритті генетичного аспекту персонажів у романах М. Шолохова “Тихий Дон” і М. Стельмаха “Кров людська – не водиця” і “Хліб і сіль” [6, 7] велике значення має поліаспектність у поданні витоків формування людської особистості: спогади героя про своє минуле, про інших персонажів, власне повісткування оповідача. За І. Гальперіним можна виділити дві групи ретроспекцій: суб'єктивно-читацьку, яка є результатом особистісного сприймання художньої правди тексту читачем, та об'єктивно-авторську, яка становить наслідок згадування інформації з минулого [1]. Але якщо І. Гальперін вважав проявом ретроспекції вирази типу “згадалось”, “перед його

очами проходять сцени з минулого” [1, с. 105–113], то М. Шолохов і М. Стельмах відходять від цього класичного принципу, користуючись іншими прийомами для показу генетичної спорідненості героїв. Увагу привертає талант митців поглиблювати ідею твору через кожну художню деталь, тобто довести конкретну ідею через відповідні штрихи. Такий підхід до відтворення подій минулого зумовлений пізнавальною функцією, що дає можливість зрозуміти, хто такі герої і в яких умовах формувалися їхні характери (експозиція), простежити еволюцію або деградацію персонажів.

У М. Стельмаха характер дійової особи в більшості випадків зумовлений генетично. Для М. Шолохова одним з головних завдань є на генетичному фоні показати зростання свідомості людини у процесі суспільного та історичного розвитку. А отже, персонажі М. Стельмаха подані більш статично порівняно з дійовими особами епопеї “Тихий Дон”. М. Стельмах відтворює їх на певному зламі світоглядних позицій з успадкованими ментальними рисами, у той час як М. Шолохов показує еволюцію особистості, пошуки нею істини, відірваність її від родинних витоків під впливом воєнного часу.

Письменники змальовують особисте життя героїв у контексті загального історичного процесу. Автори відображають як власне сюжетний час, так і вічність: відтворення генетичної приналежності персонажів до національного минулого, тобто віддзеркалення своєрідних рис ментальності (мотив пам’яті про війни та звичний спосіб життя). Можна стверджувати, що етнічне середовище, вихідцями з якого є герої романів М. Шолохова і М. Стельмаха, впливає на основні риси їхніх характерів. Хоча автори по-різному відобразили їх ідейне навантаження у творах. У “Тихому Доні” головними дійовими особами, а часто і епізодичними, є козаки, які стають вісниками неповторного національного колориту: по-перше – це сім’я Мелехових – наполовину турків, Коршунових – родових козаків та ін.

Наприклад, через колоритний образ Митрія Коршунова, який був непримиренний та жорсткий до людей з протилежного ідеологічного табору під час воєнних подій, охарактеризовано генетичну сутність роду Коршунових,

що доповнюється упродовж розвитку сюжету за допомогою ретроспекції. Як і дід, молодший Коршунов ненавидів прибічників “червоних”: “Он сам, посмеиваясь не раз говаривал: “Ежли б мне со всех красных, побитых мною, посымать штаны да юбки – весь хутор Татарский одел бы!” [8, с. 78]. Отже, війна не змінює докорінно характери людей, а лише поглиблює прояви тих чи інших спадкових рис.

Другорядні персонажі, показані в епопеї, також дають змогу уявити багатовікове набуття власної ментальності козаками – вихідцями з різних прошарків населення. Але козакам у романі автором надається статус ніби окремого, навіть дещо елітного стану порівняно з іншими росіянами. Навіть, виправдовуючи вчинки Леніна, люди, сперечаючись, намагаються простежити його рід, доводячи, що він із справжніх козаків, тому йому і притаманна хоробрість, відважність, справедливість, саме тому зміг він прихилити на свій бік так багато простих людей.

М. Стельмах же створює збірний образ селян усієї України, зображуючи часто лише одне село. Можна хоча б згадати діда Дуная, стару Чайчиху, що є образами-символами любові до Батьківщини та її безталанних дітей, охоронниками традицій народу. А зображуючи генетичний рід куркулів (Стадницького, Варави та ін.) у романах, письменник намагається показати їхній відрив від справжніх українців, лицарів, героїв, месників (згадаємо, як вчитель Левченко порівнює Романа Волошина з Кармелюком). Автор через призму фольклору показує не стільки спадкоємність характерів, скільки аналогічними проблемними ситуаціями пов’язує хліборобів всього українського народу упродовж багатьох віків (романи «Кров людська – не водиця», «Хліб і сіль») [6, 7]. І ми не можемо погодитися з думкою, висловленою у матеріалах Л. Дузь, де було зауважено, що “...потужні монологічні пласти... у змісті яких поєднані мрії про майбутнє народу, роздуми про його історичне минуле і спогади про вистраждане, М. Стельмах розробляє тільки у зв’язку з характером Мірошніченка” [2, с. 15].

Саме завдяки ретроспективним вставкам, що перебивають невеликий за

часовою тривалістю хід сюжету, час романів М. Стельмаха “Кров людська – не водиця” та “Хліб і сіль” розширюється, що у свою чергу дає змогу читачеві більш глибоко проаналізувати спадкові, типові риси героїв та визначити їх особистісні. Акцентування уваги на родовій суті людини зближує М.Стельмаха з Ю.Яновським, О.Довженком, надає його реалізму особливого романтичного колориту з підвищеною увагою до внутрішньої суті людини. Наприклад, дід Дунай, знаходячись у безвихідній злиденності, як про щось казкове, згадує про Запорізьку Січ. І ця трагедія нащадка бунтарів є наслідком деформованих, знівечених прагнень українського народу.

Інколи М. Шолохов і М. Стельмах, змальовуючи вчинки дійових осіб, навмисно відмовляються від ретроспекцій, що навіяли б спогади про їхній рід. У такий спосіб вони досягають різної мети у створенні ідейного змісту образів. Так, в образах Іллі Бунчука, Анни Погудко з роману “Тихий Дон” М. Шолохова ми не знайдемо висвітлення їхнього родового зв’язку. Автором показано остаточне руйнування генетичної приналежності цих особистостей. М. Стельмах же намагається своїм непроникненням у родовід деяких персонажів (Мар’яна Поляруша, Сергія Майбороди, Свирида Мірошніченка, діда Дуная та ін.) показати їхній зв’язок з українцями-селянами взагалі, а не з окремими родинами.

У творах обох митців за допомогою відтворення генетичного фонду висвітлюються такі домінуючі проблеми буття людини, як війна і мир, життя і смерть, створення нового і руйнування старого, що набувають рівня загальнонаціонального і загальнолюдського звучання. Використовуючи цей засіб характеротворення, письменники змогли досягти органічного висвітлення елементів минулого, теперішнього і майбутнього у їх нерозривному зв’язку, що, у свою чергу розкриває авторську філософію мислення, підводить читача до сприйняття головної ідеї романів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистических исследований / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 138 с.
2. Дузь Л. И. Создание характеров в диалогии М. Стельмаха “Большая родня” и “Кровь людская – не водица”: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.03 / Л. И. Дузь; [ОГУ им. И. И. Мечникова]. – Одеса, 1976. – 25 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т.Гром'яка, Ю.І.Коваліва, В.І.Теремка. – К.: Академія, 2007. – 752 с.
4. Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов: В 2-х т. / Под ред. Н. Бродского, А. Лаврецкого, Э. Лунина, В. Львова-Рогачевского, М. Розанова, В. Чехихина-Ветринского. – Т.2. – М.; Л.: Изд-во Л. Д. Френкель, 1925.
5. Соколов Н.М. Устное и письменное слово учащихся / Н.М.Соколов. – М.–Л.: Государственное издательство, 1927. – 246 с.
6. Стельмах М. П. “Хліб і сіль” / Михайло Панасович Стельмах; [передм. Є. Гуцала] // Твори: У 7 т. – Т. І. – К. : Дніпро, 1982. – 656 с.
7. Стельмах М. П. “Кров людська – не водиця” / Михайло Панасович Стельмах // Твори: У 7 т. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5–260.
8. Шолохов М. А. Собрание сочинений: В 9 т. / Михаил Александрович Шолохов. – Т. 4 : Тихий Дон: Роман в 4-х кн. – Кн. 4. – М. : ТЕРРА – Книжный клуб, 2001. – 384 с.
9. Юнг К. Архетип и символ / К. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.